

Cigánytelepek a két világháború közötti Magyarország

Hajnáczy Tamás

HAJNÁCZY TAMÁS: Károli Gáspár Református Egyetem – hajnaczyt@gmail.com

ABSZTRAKT A két világháború közötti Magyarországon a cigánytelepekkel kapcsolatban nagyrészt közegészségügyi rendeleteket fogalmazott meg a hatalom. A úgynevezett „kóborcigányok” letelepítését szolgáló intézkedések közvetve új cigánytelepek létrehozását eredményezték. A minisztériumok és a helyi szintű hatóságok érdekellentéte mindinkább felszínre bukkott, ugyanis kölcsönösen egymástól várták a „cigánykérdés” megoldását és annak anyagi terheinek viselését. A központi szervek által kiadott határozatok végrehajtása helyenként akadozott, valamint rendre bírálókat alá estek a végrehajtásukért felelős tisztviselők, orvosok és csendőrök részéről. A vizsgált korszakban a „cigánykérdés” tartalmilag megváltozott, míg az 1920-as években döntően a „kóborcigányok” megregulázását jelentette, az 1930-as évekre inkább a számukban és méretükben egyre gyarapodó cigánytelepek támasztotta régi és új keletű kihívásokat értették alatta.

Kulcsszavak: cigánytelep, „kóborcigány”, közegészségügy, érdekellentét, két világháború közötti Magyarország

Gypsy settlements in Hungary between the two World Wars

ABSTRACT Between the two World Wars the authorities approached the Gypsy settlements in Hungary mostly through public health regulations. However, measures to try to settle the so-called “wandering Gypsies” only resulted in the creation of further Gypsy settlements. The discrepancy in interests between the ministries and the local authorities became all the more apparent, and they expected the solution and the finances to deal with the “Gypsy question” to come from the other level of state governance. The execution of the resolutions passed by the central authorities were often hindered, and the officials, doctors, and gendarmerie responsible for their execution were regularly criticised. In the period examined the content of the “Gypsy question” changed, while in the 1920’s it meant the regulation of “wandering Gypsies”, in the 1930’s it increasingly meant the growing number and size of Gypsy settlements, and the old and new challenges they posed.

Keywords: Gypsy settlement, “wandering Gypsies”, public health, conflicting interests, inter-war years in Hungary

BEVEZETÉS

A két világháború közötti Magyarországon a cigányság éppúgy nem alkotott homogén csoportot társadalmi és szociális szempontból, ahogy nyelvi és kulturális vonatkozásban sem. A cigányság a fővárosi bérpalotákban, fényűzésben élő cigányprímásoktól a cigánytelepeken nélkülözőkön át egészen a „kóborcigányokig” terjedt. Nem egyszer neves, az államigazgatásban jelentős kapcsolatokkal, befolyással bíró cigánymuzikusok együleteket hozhattak létre, la-

pokat indíthattak útjára, vagy zeneiskolát alapíthattak. Míg a cigánytelepi lakosok semmilyen érdekérvényesítő képességgel nem rendelkeztek és a mindennapi betevőért való küzdelem, valamint embertelen lakhatási körülményeik határozták meg mindennapjaikat. A döntően vándoripart űző „kóborcigányok” pedig rendre a rendvédelmi szervek célkeresztjében találták magukat. Az imént említettekhez igazodtak a cigányokkal kapcsolatos miniszteri rendeletek, voltak melyek a cigányzenészek érdekeit és céljait hívták szolgálni, ezzel párhuzamosan kiadásra kerültek a „kóborcigányok” letelepítését és a cigánytelepek közegészségügyi helyzetét szabályozó határozatok (Hajnáczy 2019b, 2020, 2021). Az utóbb említettek összegzésére törekszik jelen tanulmány, mely rá kíván világítani arra, hogy korántsem beszélhetünk kőbe vésett rendeletekről és azok következetes végrehajtásáról. A kiadott határozatok az idő előrehaladtával a jelen vélt vagy valós kihívásaira fókuszálva változtak, formálódtak, mely során rendre felszínre bukkott a minisztériumok és a helyi szintű hatóságok érdekellentéte. Sőt a felsőbb szervek rendeletalkotását nem egyszer szigorú bírálattal illették államigazgatási szaklapokban a végrehajtásukért felelős tisztviselők, orvosok vagy csendőrök. Mindezek mellett a települések előjáróinak megmaradt az a szabadsága, hogy a saját belátásuk szerint járjanak a kérdésben, akár a korszakban bevett gyakorlatokat meghaladva, vagy jóval szigorúbb eszközökhöz nyúlva. A közlemény megírása során döntően forráskiadványokra, korabeli rendeletekre, valamint a hatóság által kiadott közlönyökre, folyóiratokra támaszkodtam: a Csendőrségi Lapokra, a Magyar Közigazgatásra és Népegészségügyre.

„KÓBORCIGÁNYOK” ÉS CIGÁNYTELEPEK KÖZEGÉSZSÉGÜGYI SZABÁLYOZÁSA

A Nagy Háború viszontagságos éveivel hasonlóan Magyarországon az 1920-as években a tifusz szörványosan, újra és újra felütötte a fejét, amelynek megelőzésére, vagy visszaszorítására az illetékes minisztériumok sorra fogalmazták meg rendeleteiket (Karsai 1992: 53–57, Pomogyi 1995: 91–113, Hajnáczy 2019a). A határozatok egy része az egész lakosságra és az általános eljárásra vonatkoztak, míg akadtak olyanok, melyek célirányosan az úgynevezett „kóborcigányokkal” és a cigánytelepekkel kapcsolatban írtak elő utasításokat. 1923 februárjában a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium a 10.715/1923. számú körrendeletében harangozta be országosan, hogy újfent tifusz megbetegedéseket lehetett tapasztalni a fővárosban és vidéken egyaránt. A miniszter az alispánokat és a polgármestereket utasította, hogy tegyék meg a szükséges intézkedéseket, kiemelt figyelmet fordítva „a tömeglakások, továbbá munkáscsoportok, kóborcigányok lakóhelyinek” ellenőrzésére.¹ A Belügyminisztérium, az 1923 telén kitört tifuszjárvány elmúltáig a 83.274/1923. B. M. számú rendeletével a „kóborcigányokat” mindenekelőtt kitiltotta a vásárokból, valamint szigorúan korlátozta az időszakos vándorlásukat: „A járvány tartama alatt a vándorcigányok mindennemű költözködése, illetve helységről-helysére való kóborlása megakadályoztassék és hogy tartózkodási helyük állandóan figyeltessék.”²

¹ A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszternek 10.715/1923. N. M. M. számú körrendelete a kiütéses typhus ellen való védekezés tárgyában. *Népegészségügy*, 1923/4 (6): 109–110.

² A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 53.088/1923. N. M. M. számú körrendelete a kóbor cigányoknak kiütéses typhus és ruhatetvesség szempontjából való megvizsgálása tárgyában. *Népegészségügy*, 1923/4 (13–14): 396–397.

Továbbá előírta az említett cigányok egészségügyi ellenőrzését, illetve indokolt esetben fertőtlenítését és tetvetlenítését. A Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium az 53.088/1923. N. M. M. számú körrendeletével egyrészt sürgetőleg felhívta az alispánok és polgármesterek figyelmét a belügyminiszter rendeletére, másrészt némi szigorítást hajtott végre a határozaton. A fertőtlenítést és tetvetlenítést nemcsak abban az esetben írta elő, ha egy „kóborcigányról” bebizonyosodott, hogy elkapta a tífuszt, hanem minden olyan esetben, amikor ruhatetvesnek találták.³ A járványveszély elmúltá után a népjóléti és munkaügyi miniszter a 114.464/1923. N. M. M. számú körrendeletében a megelőzésre helyezte a hangsúlyt, amit a következő sorokkal indokolt: „Folyó év tavaszán az ország számos községében részint szórványosan, részint halmozódottan nagyobb számú kiütéses typhus megbetegedés fordult elő. Minthogy a fertőző csirákat magukban rejtő ruhatetvek és különösen petéik kiirtása rendkívül nehéz, és minthogy ezek – kedvező körülmények közé jutva – ismét fertőzésre képesek, igen valószínű, hogy a kiütéses typhus a hidegebb idő beálltával ki fog újulni.”⁴ A miniszteri rendelet az alispánokon és a polgármestereken keresztül az orvosokat arra utasította, hogy lázas vagy ruhatetves betegek esetén mindig vegyék számításba a tífusz lehetőségét. Amennyiben nem tudják kizárni egyértelműen a tífusz fennállását abban az esetben vessék alá a beteget a Weil Félix-féle vérpróbának. Továbbá a „tömeglakásokat, kóborcigányokat és egyéb ide-oda vándorló egyéneket” azonnali hatállyal ellenőrizték, a ruhatetveseket tetvetlenítsék. Tífusz esetén az előírtak szerint járjanak el, valamint küldjenek heti jelentést a megbetegedések számáról a minisztériumnak.⁵ A Weil Félix-féle vérpróbát a tisztiorvosok olykor mellőzték a nem egyértelműen kiütéses tífusz tüneteket mutató cigányok esetében. Így több tífuszos beteg maradt orvosi ellátás nélkül, melynek szövődményeként tovább terjesztették lakhelyükön a kórt, vagy áthurcolták azt más cigánytelepekre, újabb járványgócokat létrehozva. Az imént említettek miatt a minisztérium kiadta a 21.904/1923. N. M. M. számú határozatát, melyben előírta, hogy a hatósági orvosok a cigányok körében minden elhúzódó láz esetén végezzék el a Weil Félix-féle vérpróbát (Nagy 2011: 218–219). Az utasítások érdemi végrehajtása számos helységben akadozott, vagy teljesen elmaradt, melyről a következő évben panaszosan a következőképpen szolt a népjóléti és munkaügyi miniszter a 47.083/1924. N. M. M. számú rendeletében:

„A múlt év folyamán előfordult kiütéses tífusz esetek alkalmával kétségtelenül bebizonyosodott, hogy ezt a betegséget főképpen a kóborcigányok terjesztik, s ezért több körrendeletben részletesen megállapítottam a velük szemben fogatosítandó óvintézkedéseket. A kerületi közegészségügyi felügyelők helyszíni vizsgálatokon alapuló jelentéseiből sajnálattal kellett megállapítanom, hogy egyes hatóságok ezeket az ismételt elrendelt óvintézkedéseket vagy felületesen, vagy egyáltalában nem hajtották végre, s főképpen igen hiányosan, vagy egyáltalában nem gondoskodtak arról, hogy a betegséget emberről emberre átvivő tetvek – elsősorban ruhatetvek – elpusztíttassanak. A közegészségügyi felügyelők még a legutóbbi időben is ismételt találtak teljesen eltetvesedett cigánytelepeket, eltetvesedett tömeglakásokat, sőt nagyfokú tetveséget találtak egyes hatósági felügyelet alatt álló szegényházakban is. Ezeknek a mulasztásoknak tulajdonítható, hogy a múlt évi

³ Uo. 396–397.

⁴ A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 114.464/1923. N. M. M. számú körrendelete a kiütéses typhus ellen való védekezés tárgyában. *Népegészségügy*, 1923/4 (23): 656.

⁵ Uo. 656–657.

járvány sikeres leküzdése ellenére ebben az évben is több helyen kiütéses tífusz megbetegedések fordultak elő csaknem kizárólag cigányok között.⁶

Együttal a miniszter utasítások sorát adta ki a helyzet orvoslására; mindenekelőtt leszögezte, hogy az illetékes orvosok a „*cigányokat és egyéb gyanús egyéneket*” hetenként vizsgálják meg és akin ruhatetvet találnak azonnal fertőtlenítsék és tetvetlenítsék. Nagyobb mérvű tetvesség esetén a cigányok hajának és teljes szőrzetének leborotváltását írt elő. Az orvosoknak a lázas cigányokat minden esetben a Weil Félix-féle vérpróbának kellett alávetniük, még akkor is ha a tífusz jellemző tüneteit nem mutatták. A települések vezetőinek nyilvántartásba kellett venniük az ott élő és az újonnan beköltöző cigányokat, valamint rögzíteniük kellett a kötelező orvosi vizsgálatok, fertőtlenítések és tetvetlenítések végrehajtását. A településre betérő, nyilvántartásban nem szereplő cigányokat a csendőrségnek kellett haladéktalanul elkísérnie az egészségügyi hatósághoz, ahol a tífusz mellett ruhatetvességre szűrték őket.⁷ Az imént ismertett rendelet nyomatékosítására a népjóléti és munkaügyi miniszter az év végén kiadta a 144.535/1924. N. M. M. sz. rendeletét, melyben ellentmondást nem tűrően megkövetelte a felelős előljárók maradéktalan együttműködését: „*Felhívom Alispán (Polgármester) urat, intézkedjék újól foglalkozott körrendeletem leglelkiesmeretesebb végrehajtása és főképpen aziránt, hogy kóbor egyének, cigánytelepek, szegényházak, zsúfolt és tömeglakások hetenkint ismétlődő vizsgálatát és tetvetlenítési eljárásokat egész tél folyamán megszakítás nélkül foganatosítsák. A beköszöntött téli időszakban a szegény sorsú emberek zsúfolt tisztátalan lakásai a fertőzőbetegségek, főképpen a kiütéses tífusz terjedésének a veszélyét nagyban fokozzák és a hatóság állandó, éber ellenőrzését kétszeresen szükségessé teszik.*”⁸

Az 47.083/1924. N. M. M. számú rendelet által előírt adminisztrációs kötelezettségének sok település előljárói szinte azonnal eleget tett, mint például Kaposvár városvezetése. A Népjóléti és Munkakönyvi Minisztériumnak megküldött összeírási íven rögzítették a cigányok nevét, foglalkozását, címét, a tetűvizsgálat eredményét, annak napját és a fertőtlenítés időpontját. Kaposvár valamennyi cigánytelepe, illetve cigányok által lakott utcája összeírásra került, melyből kiderült, hogy 265 cigány lakosból 48-at találtak tetvesnek, akiket egy-két napon belül fertőtlenítettek (Nagy 2011: 239–247). Azonban nem minden helységben lehetett tapasztalni a rendeletek következetes végrehajtását, ami ha a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium tudtára jutott azonnal alapos kivizsgálást követelt. Békés vármegye alispánjának a következő sorokkal kezdte dörgedelmes levelét a minisztérium: „*A kerületi közegészségügyi felügyelő jelentéséből megütközéssel szereztem tudomást arról, hogy Békés vármegye egyes községeiben a kiütéses tífusz elleni védekezés tárgyában éveken át ismételten és ismételten kiadott rendelkezéseim, nevezetesen a községi cigányok és szegények tetvetlenítése és heti ellenőrzése az előírt módon és gondossággal, nem foganatosítottak.*” (Kereskényiné Cseh 2008: 112–113) A levél megrovó hangnemének háttérben az húzódott, hogy a vármegyében fekvő Mezőberényben a szegényházak és cigánytelepek lakóit tetvesnek találta a kerületi közegészségügyi felügyelő. A ci-

⁶ A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 1924. évi 47.083. számú rendelete, a kiütéses tífusz elleni védekezésről. In: Magyarországi Rendeletek Tára 1924. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1925. 935.

⁷ Uo. 935–936.

⁸ A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszternek 144.585/1924. N. M. M. számú rendelete. A kiütéses tífusz elleni védekezés. *Belügyi Közlöny*, 1924/30(3): 45–46.

gánytelepen hét lázas cigányt lelt, akik közül háromnál a vérvizsgálat kimutatta a tífuszt, valamint megállapította, hogy a napokban elhunyt cigány asszony elhalálózása egyértelműen a tífusz számlájára írható. A helyzetet csak fokozta, hogy néhány héttel korábban a mezőberényi cigánytelepen látogatóba járt egy cigány asszony, aki szintén elkapta a tífuszt és hazahurcolta magával Sarkadra. Továbbá fény derült arra is, hogy a helyi közegészségügyi hatóság több ízben nem járt el az előírásoknak megfelelően. Amikor néhány héttel korábban tífusz gyanújával két cigány fiút a gyulai kórházba vittek, sem a szállítás során, sem a kórházi vizsgálatot követően nem tartották be a kötelező óvintézkedéseket. A cigánytelepen történt elhalálozás esetén pedig nem rögzítették a tífusz gyanúját, így az elhunyt otthonát sem fertőtlenítették (Kereskényiné Cseh 2008: 113). Mindezek fényében a minisztérium ellentmondást nem tűrően a következő utasítást fogalmazta meg az alispánnak:

„Ezen botrányosan felületes eljárásból fakadó keletkezett veszedelem lehetséges korlátozása céljából elrendelem, hogy a veszedelem színhelyén járt kerületi közegészségügyi felügyelő által javasolt óvintézkedéseket Alispán Úr sürgősen és szigorúan hajtassa végre, nevezetesen Mezőberénynek zár alá helyezett két, London és Párizs nevezetű cigánytelepe mindaddig zár alatt tartandó, amíg azoknak minden viskója és a viskóknak minden holmija és lakója alaposan nem fertőtlenített. Ezen fertőtlenítések mindannyiszor megismétlendők, amíg a cigánytelepek minden viskója és a viskók minden holmija és lakója teljesen tetűmentessé nem válik, a zárlat csak ez esetben oldható fel, de akkor is csak a telepen előforduló utolsó kiütéses tífuszos megbetegedés utáni 15-dik napon. A kiütéses tífuszban megbetegedett vagy még ezen túl megbetegedő egyének a cigánytelepekről azonnal kiemelendők és az óvatossági rendszabályok szigorú betartása mellett a községi járványkórházba szállítandók, ahonnan csak teljes felgyógyulásuk után, kellőleg fertőtlenítve, egyénileg és ruházatban teljesen tiszta, tetűmentes állapotban bocsáthatók el. Mezőberény két községi orvosa az esetleges újabb megbetegedések felderítése céljából a cigánytelepeket naponként személyesen kutassák át, a fertőtlenítéseket és tetűmentesítést is személyesen irányítsák és azok mentén állandóan ellenőrizzék.” (Kereskényiné Cseh 2008: 113–114)

Ezzel korántsem ért véget a Népjelölti és Munkaügyi Minisztérium utasításainak a sora, egyúttal szóvá tette, hogy a mezőberényi eljárások rendszeresen küldtek ugyan jelentéseket a járási főszolgabírónak a cigánytelepek ellenőrzéséről, holott azt érdemben nem végezték el és a tífuszgyanús esetekről sem számoltak be. A kialakult helyzet miatt és a mulasztásokért a minisztérium követelte, hogy a vármegye alispánja állítsa elő a felelősöket és a legszigorúbb büntetést rója ki rájuk (Kereskényiné Cseh 2008: 114). Az ügy tovább folytatódott; a cigánytelepeket a csendőrség vesztegzár alá vette, valamint a mezőberényi ügyvezető orvost bíróság elé állították. A tárgyalás során felszínre bukkott, hogy az orvos személyesen nem végezte el a cigánytelepek ellenőrzését, hanem azt az egészségügyi rendőrré bízta. Sőt egyszer amikor a tífusszal kapcsolatban rendeletet kézhez kapta az egészségügyi rendőr előtt széttépte azzal a felkiáltással, hogy „nem vagyok én tetűcsősz”. Végezetül a kerületi közegészségügyi felügyelő helyszíni vizsgálatok az együttműködéstől szinte teljesen elzárkózott (Kereskényiné Cseh 2008: 115–118).

CIGÁNYTELEPEK LÉTREHOZÁSA, ÁTTELEPÍTÉSE ÉS FELSZÁMOLÁSA

A Nagy Háború lezárását követően az úgynevezett „kóborcigány kérdés” továbbra is rendszeresen napirendre került. A vándorló cigányok letelepítését, rendészeti és közegészségügyi szabályozását lefektető 15.000/1916. B. M. számú rendelet nemcsak, hogy hatályban maradt, hanem egyfajta iránymutatásként szolgált hosszú évtizedekre. Holott a határozatot csak az első világháború idejére szorítókról szóló krízisintézkedésnek szánták (Mezey 1986: 183–191, Hajnáczy 2019a, Anon 1921b). Az 1924-ben újraindított *Csendőrségi Lapok* majdnem minden második számában jelentek meg hosszabb-rövidebb írások, vagy egy-egy bekezdés a „kóborcigányokról”. Egy csendőr főhadnagy az orgánum hasábjain ekképpen vélekedett a kérdés időszerezéséről: „A magyar kormány már évekkel ezelőtt megkísérelte, hogy a cigányokat letelepedésre kényszerítse, ami azonban, mint szomorúan tapasztalhattuk, csak részben sikerült.” (Kubay 1925: 42) Egy nyugalmazott csendőr százados ugyan felhívta a figyelmet arra, hogy a trianoni békediktátumot követően a szigorúbb határozatok miatt a vándorló cigányok száma jelentősen lecsökkent, azonban örök éberségre buzdította a rendvédelmi testületet a cigányok vonatkozásában: „De ne feledkezzünk meg arról, hogy visszajöhetnek, illetve megszorodhatnak.” (Gergely 1925: 66) Egy nyugalmazott csendőr százados ennél jóval borúsabbnak látta helyzetet, állítása szerint szemernyt sem javult a helyzet Magyarország szűkebbre szabásával: „[...] szó sem lehet arról, hogy a cigányok közbiztonság ellenes tevékenysége Csonka-Magyarország területén a békeidőkhöz képest csökkent volna, akár a cigányok számát, akár az általuk elkövetett bűncselekmények súlyosságát tekintjük.” (Gergely 1927: 125) Szintén az imént említettek mellett érvelt több csendőrtiszt egy nyomozás részleteinek ismertetése során, egyúttal markánsan leszögezték a következőket: „Nem lehetetlen, hogy egyesekben olyan vélemény alakulhatott ki, hogy a cigánykérdés már nem probléma számunkra s így a velük való intenzív foglalkozás nem aktuális. Pedig az még mindig aktuális, kérdés és úgy látjuk, hogy az is lesz még sokig.” (Dorich – Kis – Kisa – Barna 1926: 430) A *Csendőrségi Lapok* egyik szerzője a cigányok csoportosítására is kísérletet tett, mely során meghatározó szempontként tekintett a lakhatás mikéntjére. (1. táblázat)

1. táblázat

A magyarországi cigányság csoportosítása a *Csendőrségi Lapok* hasábjain

Cigányság csoportosítása	Lakhatás jellemzője	Lehetséges büntény	Csendőrségi intézkedés
Letelepedett cigányok	Állandó lakhellyel bírnak, a falvak szélén sárkunyhóban vagy sátorban laknak	Lopás, jóslás, bájitalkeverés, hatóság által keresett cigány elrejtése	Folyamatos csendőri felügyelet, lakhely elhagyása esetén számonkérés
Huzamosabb ideig egy helyben tartózkodó cigányok	Vándoriparos foglalkozásuk üzése miatt hetekre vagy hónapokra megtelepednek	Lopás, hatóság által keresett cigány elrejtése	Folyamatos csendőri felügyelet, lakhely elhagyása esetén számonkérés
Vándor cigányok	Szekereken családdal együtt faluról falura vándorolnak	Lopás, jóslás, rablás, gyilkosság, más cigány karaván által lopott érték, jószág elrejtése a hatóság előtt	Fokozott, folyamatos csendőri felügyelet, elűzésük a csendőrs fennhatósága alá tartozó területről

Forrás: Strigoniuss 1924: 1–3

Esztergom városvezetése a 15.000/1916. BM. sz. rendelet értelmében 1918-ban szánta rá magát a „kóborcigányok” letelepítésére. A kérdés parázs vitát váltott ki a közgyűlésen, ugyanis egyes felszólalók szerint a cigányok részére juttatott parcella nem alkalmas a cigánytelep létrehozására. Amit azzal indokoltak, hogy a kijelölt földterület egy állathajtó út mellett fekszik és a cigánytelep létrehozása járványveszélyt jelenthet a jószágokra. Végül a „kóborcigányokat” ugyan letelepítették, de az 1920-as évek folyamán különböző szempontokra hivatkozva rendszeresen ide-oda költöztették a cigánytelepet. Először a Duna mentén húzódnó gát mellé telepítették le a „kóborcigányokat”, de arra hivatkozva, hogy megrongálták a töltést átköltöztették őket a pilismaróti révhez. Itt sem volt sokáig maradásuk, mert állategészségügyi és tűzvédelmi szempontból veszélyesnek ítélte meg több képviselő a közgyűlésen a cigánytelep közelségét a révhez (Miklós 2019: 337–338). Az ülésen nem mindenki osztotta ezt a véleményt, az egyik felszólaló következőkkel indokolta a hajdani döntés helyességét: *„A cigányokat csakis oly helyen lehetett letelepíteni, ahol azok könnyen előállíthatók, mert fertőtlenítésük hetenként eszközrendő, de közbiztonsági és socialis szempontok is azt követelik, hogy a cigányok közel a városhoz és szemelött legyenek, mely szempontoknak jelenlegi elhelyezésük felel meg legjobban. Szentgyörgymezőn a vágóhid mellett terület, mint a temetőhöz közel eső e célból nem volt alkalmas, mert a cigányok az összes fakeresztet elégették volna s állataikat a temetőben legettették volna, ami kegyeletértés.”* (Miklós 2019: 338). A felszólalások, javaslatok mögött sokszor önös érdekek húzódtak, ugyanis a képviselők rendre arra törekedtek, hogy az ő körzetüktől a lehető legtávolabb kerüljön kijelölésre a cigánytelep. A kérdés még számos közgyűlésen napirendre került mire dűlőre jutottat Esztergom előjárói a cigánytelep elhelyezését illetően. Ismételten a Duna mellé telepítették őket, de most a hajdani dögtemető helyére (Miklós 2019: 338–339). Szintén a temetőre hivatkozva telepítették át Hajdúböszörmény előjárói a város peremén élő cigányokat: *„A Varjas gödörbeli cigányok, minthogy a Keleti temető a szomszédságukban fekszik, a temetőben a fa kivágásával és a korhadt fák elhordásával sok kárt tesznek, sőt az utóbbival kegyeletértést is elkövettek. Nemkülönböztet jelentős károkat okoznak a temető művelés alatt álló részében a konyhakerti veteményekben, zöldségfélékben stb.”* (Mónus 1998: 33) Ezen lépéssel párhuzamosan a település környékén elszórtan élő cigányokat is az újonnan létrehozott cigánytelepre költöztették. Az intézkedéssorozat háttérében a vármegyei tisztifőorvos unszólása és közegészségügyi okok is húzódtak, ugyanis úgy vélték, hogy az egy helyre telepített cigányokat könnyebb fertőtleníteni és a tífusz járványokat megelőzni. (Balogh 1937: 213–215) Az áttelepítés korántsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ugyanis a város semmilyen segítséget nem nyújtott a házak felépítéséhez a cigányoknak, akik a korábbiakhoz hasonló tartahatatlak lakhatási körülményeiket teremtették újra. (Mónus 1998: 34–35) A cigánytelepen felmerülő szociális és közegészségügyi problémák kezelésére, az illetékes hatósági orvos tollából javaslat született a nyomortelep felszámolására és annak helyén új házak építésére, melyet a következőképpen képzelt el: *„...tetővel s kellő gerendázattal el nem látott összes viskók lebontása azok új épületek felállítását, melyek alapanyagáról (vályog, gerenda stb.) a város gondoskodna, – árnyékszékek felállítását, – a kutak jó karban tartását, feljavítását s tetővel való ellátását, – annyi fadarab kiutalását, hogy a cigánok maguknak abból ágyakat is összetákolhasanak, – szemét és egyéb piszok eltakarítását.”* (Gyergyói 1990: 95–96) Ugyanakkor lehetett olyan esetekkel is találkozni, mely során a „kóborcigányok” letelepítését eredményesnek ítélte meg a városvezetés, mint például Kaposváron. A cigányok annak fejében kaptak egy földterü-

letet a, hogy cserébe évente tíz napot dolgoznak a városnak, melyet rendre betartottak. (Csóti 2009: 99)

A cigánytelepek áthelyezése olykor a nem cigány lakosság heves ellenállását váltotta ki. A Békés megyei Vésztő településen 1914-ben a cigánytelepet a nem cigány lakosok által lakott, úgynevezett Nagy Sándor-telep szomszédságába költöztették. Közel másfél évtized elteltével a Nagy Sándor-telepi lakosok, mintegy nyolcvanöt aláíró, kérvényt intézett a község képviselőtestületéhez melyben követelték a cigánytelep azonnali áthelyezését. A helyi hivatal kérelmüket elutasította arra hivatkozva, hogy más alkalmas földterületet nincs a cigánytelep kijelölésére, valamint az ott élő gyermekeket nem lehet távol költöztetni az iskolától (Kereskényiné Cseh 2008: 125–127). A Nagy Sándor-telepi lakosok elszántságát szemernyit sem csorbitotta a főjegyző határozata, újabb kérvényt fogalmaztak, amit hetvenen írtak alá és egyenesen a Békés vármegyei alispánnak címezték. Levelükben hét pontban összegezték a cigányságnak felrótt sérelmeiket. Elsőként vetették papírra, hogy a cigánytelepi lakosok a talajvíz elvezetésére szolgáló árkot szemetükkel eltömítettek, ami miatt a mellette húzódtó utca sártengerré változott. Majd panaszosan ecsetelték, hogy a cigánytelepi lakosok elhullott állatok tetemeit szedik össze, amit a kutyáik a környéken széjjelhordanak járványveszélyt jelentve a háziállataikra nézve. Nemcsak azt hánytorgatták fel, hogy a nyomortelep közelsége jószágaik egészségét fenyegeti, hanem a Nagy Sándor-telepi lakosokét is: *„Káros a telep közvetlen szomszédsága egészségünkre is. A 30 vagy 32 putriból álló telepnek, mely alig egy holdnyi területen fekszik, nincsen egy árnyékszéke, az összes szemét, emberi ürülék és állati hullarészek, amik kidobálva bomlanak fel, a tájat teljesen megfertőzik.”* (Kereskényiné Cseh 2008: 126) Egyúttal felhívták a figyelmet arra, hogy a cigánytelep tűzveszélyt jelent a környéken élőkre, mivel a putriknak nincs kéménye és a tetejük rendkívül gyúlékony. Példaként hivatkoztak arra, hogy nemrég több viskó kigyulladt a nyomortelepen, melyből az egyik porig égett a gazdájával együtt. A putrikban égő tüzek nemcsak a tűzveszély miatt bosszantották a nem cigány lakosságot, hanem azért is, mert udvaraik rendszeresen füsttengerben úsztak. Zárásképpen pedig leszögezték, hogy a szomszédságukban elterülő cigánytelep jelentős anyagi kárt okozott nekik: *„Utoljára hagyjuk az ingatlanaink értékében okozott kárt, amit a cigánytelep idehelyezése okozott. Telepünk 1904-ben alakult, amikor csendes, nyugodt lakóhely volt, egész 1914-ig, amikor a cigánytelep ide lett helyezve, közvetlen telepünk alá. Azóta a fentebb sorolt okok miatt oly rossz híre van, hogy anyagi kár nélkül még eladás által sem menekülhetünk a ránk erőszakolt rossz szomszédságtól.”* (Kereskényiné Cseh 2008: 126).

Nemcsak a „kóborcigányok” kikényszerített helyhez kötése okozott fejtörést a települések előljáróinak, hanem az is, amikor a cigányok önszántukból kívántak letelepedni egy általuk kiszemelt faluban. A Békés vármegyei Vésztő községbe az 1920-as évek derekán érkeztek „kóborcigányok”, akik a hivatalt megkerülve két-három mázsa búzáért vásároltak telkeket a falu Komlódifalvaként emlegetett részén. A parcellákhoz hivatalosan nem juthattak volna hozzá a cigányok, mivel azokat a község előljárói tízévi elidegenítési tilalommal biztosították a Nagy Háborúból hazatért vagyontalan vésztői lakosoknak (Kereskényiné Cseh 2008: 119). A község vezetői egyrészt kifogásolták, hogy a „kóborcigányok” törvénytelen módon szerezték meg a telkeket. Másrészt a cigányok mindennapi életvitelét is erősen bírálták, mellyel a környéken lakók zúgolódását is kiváltották: *„Ott putrikat építenek, folyamatos állategészségügyi és mezőrendőri kihágásokat követnek el, s rémei ott a környéknek s a többi komlódifalvai lakosoknak, kik már többször kérték eltávolításukat s nap nap után merül fel panasz ellenük, főleg amiatt, hogy*

éjjel-nappal temérdek kóbor cigány jár hozzájuk, kik lovaikat elsajátítják, s kerítés nélküli udvaraikon lévő veteményeiket is lelegelik, s nem mernek ezekkel félelmes, minden rosszra képes egyénekekkel szembeszállni.” (Kereskényiné Cseh 2008: 119). Az újonnan letelepedett cigányok, miután szembesültek azzal, hogy elengedhetetlen a telkek birtoklásához a hivatalos engedély kérvényt nyújtottak be, amelyet a falu képviselőtestülete, az imént idézettekre hivatkozva elutasított. Ügyvéd útján a cigányok ugyan fellebbeztek a döntés ellen, de a település vezetése ismételtelen megtagadta az engedély kiadását és eltökélte, hogy kitoloncoltatja a cigányokat a községből (Kereskényiné Cseh 2008: 119). Nem csak a kóborcigányok beköltözésétől ódzkodtak sok helységben, hanem a falvak peremén élő cigánytelepi lakosok belterületre való költözése is heves indulatokat váltott ki a nem cigány lakosság körében. Ezt jól szemlélteti a *Magyar Közigazgatás* hetilap „Kérdések és válaszok” című rovata, ami a napi hivatali gyakorlat során felmerülő, sokakat foglalkoztató kérdésekhez kívánt útjelzőül szolgálni. Az említett rovatba egy falusi jegyző tanácsalanel a következő esetet küldte be: „Községünkben évek óta lakik néhány cigánycsalád, saját házuk van, lókereskedést folytatnak, ellenük erkölcsi szempontból komoly kifogás nem tehető. Ezek egyike telket vett s építkezni akar. A lakosok közül többen kifogást emeltek ez ellen s nem akarják megtűrni a cigány letelepedést és házépítést. Főként az érdekelt szomszédok tiltakoznak s rendkívüli képviselőtestületi közgyűlést hívtak össze, amelyen indítványok tételnek ez ügyben. Van-e erre vonatkozóan valamely rendelet, amely irányadóul szolgál, s mi itt a jegyzőnek a teendője?” (Anon 1921a: 4) A hetilap szerkesztősége kizárólag a jogszabályokra hagyatkozva válaszként a következőket szögezte le: „A községi lakosok saját ingatlan birtokukon, az építkezési szabályrendelet korlátozásai között szabadon építkezhetnek. A községi képviselőtestület ez ellen nem léphet fel.” (Anon 1921a: 4)

A CIGÁNYOK HELYHEZ KÖTÉSE, A VÁNDORIPAR SZABÁLYOZÁSA

Az első világháború alatt fogant 15.000/1916. B. M. számú határozat még az 1920-as évek második felében is hatályban maradt. Sőt a Belügyminisztérium által kiadott *Csendőrségi Közlönyben* 1927-ben ismét leközülték az azt kiegészítő rendeletekkel egyetemben, hogy elássák vele a csendőrörsöket.⁹ Ennek ellenére a „kóborcigány kérdés” átfogó rendeleti szabályozásának az igénye szárnyra kapott a *Magyar Közigazgatás* hasábjain; az illetékesek a következőképpen értékelték a korábbi utasítások végrehajtását, valamint érveltek egy újabb rendelet kiadása mellett:

„A háború alatt Sándor János akkori belügyminiszter 15.000/1916. B. M. sz. alatt rendelte el a cigányok újabb összeírását és ezzel kapcsolatban nagyfontosságú rendelkezéseket is tett. Természetszerűleg az akkori rendelkezések a rendkívüli viszonyok figyelembe vételével történtek, amikor a legtöbb családban csak asszonyok és gyermekek voltak itthon és így a kóborcigányok szabadabban garázdálkodhattak volna. A második összeírásból (lásd: Cserti Csapó 2015: 444, Havas 2004: 21–44, Hermann 1895) beérkeztek ugyan az adatok, azonban rendszeresen nem dolgozták fel azokat és így ennek az összeírásnak az eredménye ismeretlen maradt. Több mint tíz év múlt el ennek a rendeletnek a kiadása óta, mely sok tekintetben végre sincs hajtva, de megázota lényegesen megváltoztak

⁹ 2366/Res. VI-b 1927. számú belügyministeri körrendelet. Kóborcigányok ellenőrzése és nyilvántartásba vétele. *Csendőrségi Közlöny*, 1927/12(20): 218–222.

a viszonyok is és így ennek a rendkívül nehéz kérdésnek az újabb szabályozása ismételten szükségesé vált. Főlegesen volna bővebben magyarázni azt, hogy mit jelentenek a kóborcigányok mind a hatóságokra, mind a közönségre nézve. Talán egyedül »Fáraó ivadékaik« azok, akik minden munka alól igyekeznek magukat kivonni; életerős férfiak, munkabíró asszonyok kéregetésből tengetik életüket, gyermekeiket elvonják az iskolától, sőt azokat is koldulni küldik. Sőt bizony a kóborcigány egy óvatlan pillanatban még kéregetés közben is »elemeli« azt, ami éppen a keze ügyébe került. Ne gondoljuk azt, hogy csonka hazánkban nincsenek kóborcigányok. Garázdálkodásukról lépten-nyomon olvashatunk, tehát nagy szükség volt arra, hogy hatékonyabb rendelkezésekkel megakadályoztassék a kóborcigányok garázdálkodása.” (Anon 1928: 19–26)

A Belügyminiszter a vármegyék javaslatait kikérve (Purcsi 2004: 24–27) 1928-ban adta ki a 257.000/1928. B. M. számú körrendeletét „kóborcigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról és újabb adatgyűjtés elrendeléséről”. A határozatot átmenetinek szánták mindaddig, amíg az illetékes szervek, az időserű adatok birtokában meg nem szövegezik a „kóborcigányok” véglegesnek tekinthető rendészeti és közegészségügyi szabályozását. A körrendelet mindenképp előírta a rendvédelmi hatóságoknak a „kóborcigányok” mihamarabbi kézre kerítését. A magyarországi címmel rendelkezőket lakhelyükre kellett kísérniük, míg a külföldről érkezőket ki kellett toloncolniuk az országból. A vándor cigányokat köz- és állategészségügyi okokra hivatkozva kitiltották a vásárokból, valamint előírták az illetékes karhatalmi szerveknek, hogy minden évben szolgáltatassanak adatokat a területükön felelhető „kóborcigányokról”. Egyúttal felhívta a figyelmet arra, hogy rendészeti kérdésekben továbbra is figyelembe kell venni a 15.000/1916. B. M. számú rendelet. Míg közegészségügy vonatkozásban az 53.088/1923. N. M. M., a 114.464/1923. N. M. M. és a 47.083/1924. N. M. M. számú rendeleteknek számítottak irányadónak.¹⁰

A Belügyminisztériummal karöltve a Kereskedelemügyi Minisztérium a vándoriparral kapcsolatos rendeleteket adott kir észben azért, hogy a „kóborcigányokat” mihamarabb helyhez kössék. A téma már az 1920-as évek derekán napirendre került a *Magyar Közigazgatás* című hetilapban, mivel utoljára a 19. század végén adtak ki határozatot e vonatkozásban. A szabályzat szerint rendőrhatósági bizonyítvánnyal, mely a személyazonosságot és a feddhetetlenséget igazolta a cigányoknak lehetett vándoripart üzni, iparendedély kiváltása nélkül. A rendelettel kapcsolatos tisztázó kérdés a következőképpen szólt: „Letelepült, nem kóbor cigány által foglalkozásként üzőt cigánykovács, rézőntő stb. ipar megnevehető-e iparendedély, vagy iparigazolmány nélkül?” (Anon 1924: 5) Az orgánium szerkesztője pedig az alábbi magyarázattal állt elő, igaz megingathatatlan iránymutatással ők sem tudtak szolgálni: „Hogy a III. fokú iparhatóság ezt a joggyakorlatot a felmerülő esetekben még ma is fenntartaná-e, azt határozottan megállapítanunk nem sikerült, de úgy hisszük, hogy igen. Ugyanis méltányossági szempontok nagyon amellet szólnak, hogy a megtelepedett, tehát állandó ellenőrzés alá helyezkedő ilyen cigányok ne kerüljenek hátrányosabb helyzetbe a tovább is kóborlókkal szemben.” (Anon 1924: 5) Rövidesen a kereskedelemügyi miniszter a belügyminiszterrel egyetértésben kiadta a 71.103/1925. K. M. számú rendeletét „vándoriparok gyakorlásáról”. Határozatot ideiglenesnek szánták, ad-

¹⁰ A m. kir. belügyminiszter 1928. évi 257.000. B. M. számú körrendelete, a kóborcigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról és újabb adatgyűjtés elrendeléséről. In: Magyarországi Rendeletek Tára 1928. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1929. 1025–1027.

dig, amíg mélyrehatóbban nem szabályozzák a kérdést. A rendelet a cigányokat nem nevesítette, valamennyi vándoriparost egységesen kezelt, mint például az ablakosokat, drótosokat, képkeregetőket, az üstfoltozókat és a teknővájókat. Vándoripari engedélyt nem kaphatott, akit gondnokság alá helyeztek, fertőző betegségben szenvedett, rendőri felügyelet alatt állt, vagy vétett a törvény ellen. Azok, akik megszerezhették a vándoripar engedélyt a hatóság arcképes igazolványt állított, mellyel az egész ország területén űzhették mesterségüket. Azzal a megkötéssel, hogy segédet nem tarthattak, valamint csak azt az iparos tevékenységet folytathatták, ami rögzítésre került a papírjaikban. Továbbá a városok szabadon dönthettek arról, hogy területeken mikor, hol, vagy egyáltalán lehetett-e vándoriparos tevékenységet folytatni.¹¹

A kereskedelemügyi miniszter célzottan a cigányok vándoripari tevékenységét is korlátozta 141.113/1931. K. M. számú „a letelepült cigányok vándoripari és házalási tevékenységének korlátozásáról” szóló rendeletével.¹² A minisztérium a lakhellyel nem rendelkező cigányoknak ellehetetlenítette a házalását, azonban a letelepedett cigányokat eltérően kezelte, némileg megengedőbben. A rendelet értelmében a letelepedett cigányok csak abban a vármegyében űzhettek vándoripart, melyben lakhellyel rendelkeztek. Továbbá a cigányok csak egyedül házalhattak még családtagjaikat sem vihették magukkal segédként és szekeret sem használhattak.¹³ A rendeletet a belügyminiszter kimondottan kedvezően fogadta, mivel úgy vélte, hogy ezzel végérvényesen helyhez lehet kötni a cigányokat, akik korábban a háziparra hivatkozva vándoroltak. A 192.304/1931. számú rendeletében egyrészt előírta a hatóságoknak a kereskedelemügyi miniszter határozatainak következetes betartatását, másrészt leszögezte, hogy „kóborcigányoktól” azonnal el kell kobozni a vándoripari engedélyt, nehogy annak leple alatt vándorolhassanak.¹⁴ A *Csendőrségi Lapok* hasábjain egy nyugalmazott tiszthelyettes kissé merengő hangvételű írásában a vándoriparral kapcsolatos rendelkezéseket kimondottan előnyösnek ítélte meg, azt a „kóborcigány” kérdés lezárásának tekintette: „Az utóbbi években egyre kevesebbet hallani a kóborcigányokról. Valahogy eltűntek. Talán a nagy világegés törte össze őket is valami megmagyarázhatatlan úton-módon, de lehet, hogy csak a folytonos és kíméletlen ellenőrzésnek lehet köszönni, hogy települni, civilizálódni kénytelenek és rémtetteik egyre jobban elmerülnek a múlt emlékeiben. Tudom, hogy fiatalabb bajtársaim mostanában is találkoznak még velük, de azok már nem a régi kóborcigányok. Különösen most nem azok már, hogy a belügyminiszter úr legújabbán nagyon megszigorította az úgynevezett iparűzésüket és ezzel kapcsolatban, illetve ennek az ürügye alatt művelt, csapatos kóborlásukat.” (Szobonkay 1931: 526) A rendeletet vármegyéenként változó hévvel hajtották végre, ahol szigorúan jártak el sok vándoriparos cigány a szomszédos, megengedőbb megyékbe költözött, vagy alkalmazkodva az új előírásokhoz folytatta mesterségét. (Bódi 1994: 111, Máté 2013: 161)

¹¹ A m. kir. kereskedelemügyi miniszter 1925. évi 71.103. számú rendelete, a vándoriparok gyakorlásáról. Magyarországi Rendeletek Tára 1925. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1926. 533–536.

¹² A m. kir. kereskedelemügyi miniszter 1931. évi 141.113. számú rendelete a letelepült cigányok vándoripari és házalási tevékenységének korlátozásáról. In: Magyarországi Rendeletek Tára 1931. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1932. 515–516.

¹³ A m. kir. kereskedelemügyi miniszter 1931. évi 141.113. számú rendelete a letelepült cigányok vándoripari és házalási tevékenységének korlátozásáról. In: Magyarországi Rendeletek Tára 1931. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1932. 515–516.

¹⁴ A m. kir. belügyminiszter 1931. évi 192.304. számú körrendelete, a cigányok vándoripari és házalási engedélyéről. In: Magyarországi Rendeletek Tára 1931. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest., 1932. 1222.

A fentebb említettekkel szemben a *Magyar Közigazgatás* egyik szerzője aggályait fejezte ki a rendelettel kapcsolatban. Meglátása szerint a határozat azon pontja, mely tiltja a szekér használatot és azt, hogy a családja nem kísérheti a házaló cigány iparost nem életszerű. Ugyanis nem veszi figyelembe a cigány vándoriparosok életvitelének sajátosságait: „Az üstfoltozó, fűrókészítő, patkószeg és előállító cigányoknak is magukkal kell vinniük szerszámaikat, szerelékeiket, nem is szólva családjukról, feleségükről, aki főz. [...] Nehéz a cigánykérdés, de a megoldásnak olyan módon való elősegítése, hogy a cigányt hajszoljuk, megélhetését nehezítjük, őt elvadjítjuk, eldurvítjuk, a kétségbeesésbe kergetjük: célját vesztett. Csakis életviszonyainak figyelembevételével, sajátosságainak megértésével lehet nagy óvatosan a leépítés nagy munkájához fogni, amely a végleges meglepedéshez vezet.” (Lucidus 1931: 4) A problémát egy valóságnak hivatkozott példával is szemléltette. A hatósága alá tartozó vasúti osztálymérnökségnek egy cigány vándoriparos fűrókat készített, aki a rendelet miatt vonattal érkezett, amit igazolni is tudott. Azonban rá pár napra megérkezett szekéren a családja is. (Lucidus 1931: 4) Veszprém vármegye alispánja szintén arról számolt be, hogy a rendelet végrehajtása akadozik, ugyanis az abban foglalt előírásokat a cigány vándoriparosok nem tartották be. Ezért utasította a helyi hatóságokat arra, ha a fennhatóságuk alá tartozó településre házaló cigány érkezik, akkor azonnal értesítsék a járási főszolgabírórt, valamint a területileg illetékes csendőrpáncsnokságot (Anon 1936: 5). Ezzel szemben egy csendőr főhadnagy indokoltan tartotta a rendeletnek azon pontjait, mely tiltotta a vándoriparosnak, hogy a családját is magával vigye. A tapasztalataira hivatkozva kifejtette, hogy amíg az iparos az előirtaknak megfelelően végzi egy adott településen kézműves tevékenységét, addig a párja koldul, jósol, olykor lop, vagy a későbbi rabláshoz deríti fel a terepet (Bakonyi 1935: 690).

Nemcsak a rendelet egyes pontjait tartották elhibázottnak, hanem olykor a helyi hatóságok félreértelmezték azokat, mely a *Csendőrségi Lapok* kérdések és válaszok rovatában is felszínre bukkott. A határozat értelmében cigány lakosnak vándoripari engedélyt csak arra a vármegyére adhattak ki, amelyben állandó lakhellyel rendelkezett. Ezzel szemben több hivatal az iparengedélyt arra a vármegyére is kiadta, melyben a cigány vándoriparos munkát kívánt vállalni (Anon 1932: 148). Szintén a rendvédelmi szerv lapjában egy csendőr tiszthelyettes a vándoripar engedélyek egy másik visszásságára hívta fel a figyelmet, nevezetesen az azokban szereplő adatok valótlanosságára. Számos nyomozást behatóbban ismertetve mutatott rá, hogy a cigányok egy része hamis vándoripar igazolvánnyal rendelkezik, amelyekben a fénykép ugyan az adott személyről készült, azonban a személyi adatok egy elhunyt, vagy az országot elhagyó cigánytól származtak (Kürti 1932: 741–744). Összegzésképpen meglehetősen lesújtóan értékelte az új rendeletet, mivel úgy vélte, az inkább kedvezett a „kóborcigányoknak”, ahelyett, hogy megregulázta volna őket: „Sokszor hallhatjuk, hogy hazánkban a kóborcigányok típusa kiveszőfélben van. Hogy ez nem fedi a valóságot, arra a fentiek élénken rávilágítanak. A cigány kóborol, mint azelőtt kóborlásai közben ugyanannyit vét a személy és vagyonbiztonság ellen, mint régen. Különbség a múlttal szemben csupán az, hogy kóborlása napjainkban a különböző vándoripar-igazolványok cégére alatt történik s így bizonyos legális színezetet nyert, mely körülmény ellenőrzésüket, de főleg a velük szemben való érélyes fellépést módfelett megnehezítette.” (Kürti 1932: 741–744). A fentebb említettek korántsem számítottak új keletűnek, egyes beszámolók szerint a személyi okmányok hamisításának bevett hagyományai voltak a „vándorcigányok” körében. Egy nyugalmazott csendőr százados egyik írásában emellett érvelt, hogy már a cigány gyermekek részére kiállított keresztlevelek és anyakönyvi kivonatok is hamisítványok.

Ugyanis a szülők szándékosan több településen álnéven keresztelik meg és anyakönyvezik gyermekeiket, hogy nyolc-tíz különböző igazoló okmányhoz jussanak (Gergely 1927: 127). Egy csendőr őrnagy az igazolványok formájáról és kiállításának menetéről lemondóan csak a következő sorokat vetette papírra: „*Bár addig, míg minden cigányt a hatóság által kiállított arcképes és ujjlenyomattal is ellátott igazolvánnyal el nem látnak, amelynek másodpéldányát a kiállító hatóság őrzi, szerintem a cigánykérdést tökéletesen megoldani nem lehet.*” (Paksi – Kiss 1931: 749) A sokszor bírált általánosan elterjedt gyakorlattal szemben Vas vármegyében a cigányok részére négy példányban állították ki a fényképes nyilvántartó lapot, melyből egyet adtak a cigányoknak, egyúttal másodlatot biztosítottak az illetékes csendőröknek, a hivatalnak és a főszolgabírónak (Schermann 2000: 31).

KÖZEGÉSZSÉGÜGYI SZABÁLYOZÁS ÚJRA NAPIRENDEN

Az 1930-as évek fordulóján a cigányok helyhez kötését szolgáló rendelet mellett számos közegészségügyi határozat látott napvilágot, melyek a vándorló cigányokat és a cigánytelepeket egyaránt érintették. A kiütéses tífusz 1929-ben újfent felütötte a fejét Magyarországon. Ugyan még csak elszórt esetekkel lehetett találkozni, azonban a népjóléti és munkaügyi miniszter rögvést megfogalmazta a 39.136/1929. N. M. M. számú körrendeletét, melyben „*kóborcigányokat*” tette felelőssé a betegség terjedéséért: „[...] *a bajt valószínűleg most is eltetvesedett kóborcigányok hurczolták be az országba, mert kétségtelenül bebizonyosodott, hogy a kiütéses typhus tisztátalan embereken – nálunk különösen cigányokon – élősködő ruhatetvek viszik át egyik emberről a másikra.*”¹⁵ E tárgyban korábban kiadott rendeletek hosszas sorolásán túl, többek között arra is felhívta az illetékesek figyelmét, hogy a „*kóborcigányokon*” túl a cigánytelepeket is rendszeresen ellenőrizték. A tífuszos megbetegedésekről pedig azonnali jelentésre kötelezte a helyi hatóságokat.¹⁶ A gazdasági visszaesés sem kedvezett a tífusz visszaszorítása érdekében tett intézkedéseknek. Az imént említett okok miatt a hajléktalanok száma megszorodott, akik között a közegészségügyi vizsgálatok során rendre találtak tetveseket. Ezért 1932-ben a népjóléti és munkaügyi miniszter kiadta 38.890/1932. számú körrendeletét, amelyben elsősorban előírta a „*kóborcigányok*” és a cigánytelepek fokozott ellenőrzését arra hivatkozva, hogy a „*baj terjesztése szempontjából különösen veszélyes*” csoportnak számítanak.¹⁷ A következő években szintén lehetett találkozni szórványosan kiütéses tífusz megbetegedésekkel. Ezért a belügyminiszter a 250.400/1934. B. M. számú körrendelében hívta fel a figyelmet a korábban kiadott határozatok betartásának a fontosságára. Egyúttal felhívta a figyelmet arra, hogy a megelőzőként végzett fertőtlenítések sokkal csekélyebb költséget rónak az illetékes hatóságra, mintha a kiütéses tífusz járvánnyá fajul az adott településen.¹⁸ Az Országos Közegészségügyi Intézet járványügyi osztályvezetőjének adatszolgáltatása szerint a miniszté-

¹⁵ A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 39.136/1929. N. M. M. számú körrendelete a kiütéses typhus ellen való védekezés tárgyában. *Népegészségügy*, 1929/10(13): 728–729.

¹⁶ Uo. 729.

¹⁷ A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 37.890/1932. N. M. M. számú körrendelete a hajléktalan szegényeknek tetveség szempontjából való fokozottabb ellenőrzése tárgyában. *Népegészségügy*, 1932/13(7): 217–218.

¹⁸ A magyar királyi belügyminiszter 250.400/1934. B. M. számú körrendelete a kiütéses tífusz tárgyában. *Népegészségügy*, 1934/15(4): 125.

riumi körrendeletek beváltották a hozzájuk fűzött reményeket. A kiütéses tífusz megbetegedések száma 1933–1934-ben ötven és száz közül mozgott. Szinte kivétel nélkül a cigányokat érintette, akiknél sok esetben enyhe tünetekkel zajlott le a betegség. Esetükben a kiütéses tífuszt csak vérsavóból vett vizsgálatokból lehetett kimutatni (Anon 1935: 128–129). A *Népegészségügyben* korábban napvilágot látott kutatási beszámoló szintén az utóbb említettek-re hívta fel a figyelmet. Öt járás, mintegy ezer „kóborcigányától” vettek vérmintát, melyből kiderült, hogy közel negyven százalékuk már átesett a kiütéses tífuszon, holott korábban nem mutatták annak tüneteit (Gärtner 1932: 269–275). Ebben az időszakban az országosan kisszámú kiütéses tífusz eset, azonban néhány településen tömörült, melynek hátteréről és kezeléséről az illetékes vármegyei tisztí főorvos a következőket jegyezte meg:

„A mostani aránylag nagyszámú esetek előfordulásának nézetem szerint a következő fő okai vannak. Az általános gazdasági nyomor és az ennek következtében beállott munkanélküliség. A munkanélküli csavargók állandó vándorlása, akik rendszeren pár fillérért a cigányoknál kapnak szállást. A cigányoknak a rossz gazdasági viszonyok miatt fokozottabb eltetvesedése, koldulása, csavargása. A községi és vármegyei alapok kimerülése, amelyekből csak nagy nehezen jut tetvetlenítésre és más óvintézkedésekre. Törvényhatóságunk területén dacára, hogy a legveszedelmesebb helyen, a határszélen vagyunk és törvényhatóságunk területén 7000 cigány lakik, a közsímsert óvintézkedéseken kívül a betegeknek a környezetből azonnali járványelkülönítőbe szállítása, a cigánytelepek teljes lezárása, az összes cigánytelepek hetenkénti, sőt járványos helyeken naponkénti vizsgálata és a tervszerű ismételt gőzfertőtlenítő géppel végzett tetvetlenítésekkel sikerült a betegség továbbterjedését meggátolni és egy-egy kisebb területre localisálni. E munka a mai súlyos gazdasági viszonyok között nehéz és kimerítő.” (Spiry 1934: 315)

Mindezek fényében a tisztí főorvos a bevett eljárásrenden túl indítványozta, hogy a cigánytelepi lakosokat rendszeresen vessék alá szerológiai vizsgálatoknak, mellyel még időben ki tudják mutatni a friss tífusz megbetegedéseket. Továbbá felhívta a figyelmet arra, hogy az államnak szükséges lenne fedezetet, vagy legalább időszakosan segélyt biztosítania a községeknek és a vármegyéknek a tífusz elleni harcban. Példaként említette, amikor fennhatósága alá tartozó cigánytelepen járvány tört ki, a vesztegár felállítás, a cigányok élelmezése és fertőtlenítése felemésztette a vármegye ebadó alapját (Spiry 1934: 316). A Gödöllői járás főszolgabírója szintén arról számolt be, hogy a cigánytelepen kitört tífuszjárvány évekre vetette vissza az adott község költségvetését. A mintegy negyvenfős cigánytelepet, amikor a tífusz felütötte a fejét azonnal szögesdróttal lezártak és a csendőrséget rendeleték ki, hogy a cigányok ne tudják elhagyni a vesztegárat. A betegeket a járványkórházba szállították, valamint három hétig gondoskodtak a cigánytelepi lakosok élelmezéséről. A tífuszjárványt ugyan sikerült visszaszorítani, azonban jelentős ügyintézési többletet rótt a hivatalra, valamint háromévi ínségálapot emésztettek fel az intézkedések (Vitéz Endre 1934: 3).

A MINISZTERIUMI RENDELETEK HELYI SZINTŰ BÍRÁLATA

A „kóborcigány” kérdés az 1930-as években is a napirenden maradt, a cigányok helyhez kötését célzó rendeletek korántsem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, ami miatt a végrehajtásukért felelős szervek képviselői nem egyszer szigorú kritikával illeték azokat. Az ez idő-

tájt is hatályban levő 15.000/1916. B. M. számú rendelet számos paragrafusa esett bíráló alá a *Csendőrségi Lapok* hasábjain. Egy csendőr főhadnagy életszerűtlennek minősítette a határozat azon sorait, melyek előírták a „*cigányigazolványok*” kiállítását. Egyrészt az álnevek használata miatt a cigányok személyi adatait szinte lehetetlen volt megállapítani, másrészt a papírok kiadását az illetékes hivatalok rendre elmulasztották. Hiányosnak tartotta az imént említett paragrafust a tekintetben is, hogy az nem írta elő a „*cigányigazolványok*” fényképpel való ellátását, holott az érdemi segítséget jelentett volna a cigányok beazonosítása során (Bakonyi 1935: 688–691). Továbbá a rendelet lehetővé tette a rendőrhatóságoknak, hogy indokoltnak vélt esetben engedélyezhették vonóállat tartását a „*kóborcigányoknak*”, amit egyenesen végzetes hibának titulált: „*Kétségtelen, hogy sok cigány a hatóság jóindulatával és a lőtartási engedéllyel visszaélve kóborol és alkalom szülvén a tolvajt, lopásokat és más bűncselekményt is követ el. Ha mást nem takarmányt lop a lovának.*” (Bakonyi 1935: 689). Kartársán felbuzdulva egy csendőr alezredes is tollat ragadott, hogy papírra vesse meglátásait a „*cigánykérdésről*” és az azt szabályozó rendeletek elavultságáról. Mindenekelőtt definíciós problémákra hívta fel a figyelmet:

„Közgazgatási és közbiztonsági szempontból a cigány elnevezés igen tág fogalmat jelent. Ezért az osztály területén, a számszerű adatok megállapításánál cigány meghatározás alá vettem az összes letelepedett és esetleges kóborcigányokat, vándor iparendeléssel rendelkezőket és azokat a zenész cigányokat is, kiknek nincsen állandó vendéglői vagy kávéházi keresetük, hanem a zenélés mellett koldulnak vagy más, pl. mezei munkát is vállalnak, sátrakban – putrikban – laknak és egyéb cigány tulajdonságaik – szokásaik – is megvannak. Ezt a meghatározást, azért tartottam szükségesnek, mert a cigányok megrendszabályozására vonatkozó miniszteri rendeletek legnagyobb részt kóborcigányokról emlékeznek meg. Kóborcigány tulajdonképpen nincsen, mert minden cigánynak van születési és illetőségi helye; ezzel szemben minden cigány kóborcigánnyá válik, ha állandó tartózkodási helyét elhagyva, csavargással és koldulással tölti el életét és így tartja fenn magát és népes családját.” (Balogh 1937a: 181)

Csak ezt követően tért rá annak bizonyítására, hogy a „*cigánykérdés*” továbbra is létezik, mely jelentős terheket ró az államra. Javasolta a kérdés átfogó szabályozását, a sarkalatos feladatokra külön-külön kitérve. Elengedhetetlennek tartotta a cigányok anyakönyvezését, illetve családonkénti nyilvántartásba vételét. Az úgynevezett „*cigány nyilvántartási lapon*” harminchárom adatsor rögzítésére került volna sor, a személyi adatokon túl a fizikai jegyeken át egészen betegségek feljegyzéséig tartalmazott volna információkat. Továbbá rendszeresen megújított fényképpel és ujjlenyomattal láttatta volna el az igazolványokat (Balogh 1937a: 183, Balogh 1937b: 213). Második lépésként a cigányokat a települések között arányosan széttelepíteni, hogy serkentse az asszimilációjukat: „*Hogy a nagyobb cigánytelepek megszűnének, a cigányszokások csökkennének, így a cigányok a törzslakossághoz alkalmazkodva hamarabb átalakulnának.*” (Balogh 1937b: 213) Ugyanakkor megjegyezte, hogy elsősorban a jegyzőségek székhelyére indokolt őket telepíteni, mert az megkönnyítené nyilvántartásukat és ellenőrzésüket. A cigány családoknak 150-200 négyszögöl földet juttatna, melyen a községek anyagi közreműködésével „*állandó jellegű kunyhót, putrit*” felépítésére lennének kötelezve, valamint veteményes művelésére. Az ily módon létrehozott cigánytelepeket kerítéssel vonná körbe. Harmadik lépésként a falvakat köteleznék, hogy biztosítsanak közmunkás, napszámos, vagy

éppen iparos munkát az arányosan széttelepített cigányoknak. A cigánytelepek tüzelővel való ellátását munka ellenében szintén a községekre testálta volna. Ezzel párhuzamosan a koldulást betiltotta volna, valamint a vándor iparengedélyek kiadásának jelentős szigorítása és a bennük foglalt jogosultságok szűkítése mellett érvelt. Végezetül a cigánytelepek élére „megbízhatóbb és értelmesebb” cigányok közül vajda kinevezését javasolta, aki a jelentené a hatóságoknak, ha bármiféle rendészeti kihágást vagy közegészségügyi veszélyforrást észlel (Balogh 1937b: 213–214).

A 257.000/1928. B. M. számú körrendelet hibáiról szintén a rendvédelmi szerv lapjának hasábjain egy csendőr százados osztotta meg tapasztalatait és javaslatait. Véleménye szerint az egyik nehézség abból fakadt, hogy a határozat által előírt éves „cigányrazziákat” az illetékes rendőrhatóságok nem egy időpontban tartották meg, így a „kóborcigányok” könnyűszerrel át tudták vészelné azokat a szomszédos vármegyékben. A megoldást a százados egyedül abban látta, ha országosan egy időpontban hajtják végre az éves ellenőrzést az általa megadott eljárásrend szerint, mely a legapróbb részletekig szabályozta volna „cigányrazzia” helyi szintű végrehajtását (Mátéffy 1933: 345–346). Sőt egyes vármegyékben a vándorló cigányokra vonatkozó 257.000/1928. B. M. számú körrendeletet kiterjesztették a letelepedett cigány lakosságra is. Veszprém vármegye alispánja határozatában leszögezte, hogy a letelepedett cigányok rendészeti szempontból ugyanolyan gondot jelentenek a hatóságoknak, mint a „kóborcigányok”, ezért tartja indokoltnak, hogy az említett határozat hatálya rájuk is kiterjedjen: „Az egy helyen letelepült cigányok is rendszeres kóboréletet élnek, ami átöröklés, megszokás révén vagy bűnös célok megvalósítása érdekében mintegy ösztönükké vált s melyet főképp a vonóállatok használata tesz könnyűvé számukra. A cigányok – kevés kivétellel – cselekedeteiket, életmódjukat tekintve törvényen kívül álló, bűnöző, közveszélyes egyének, kiket csak szigorú, következetesen és állandóan végrehajtott intézkedésekkel lehet megfékezni és rendes életmódra szorítani.” (Anon 1936: 5) Rövidesen Vas vármegye alispánja a Veszprém vármegyei alispán rendeletét szinte szó szerint átemelve kiterjesztette valamennyi cigánytelepi lakosra a belügyminiszter fentebb említett rendeletét. Az intézkedés okaként szintén azt fogalmazták meg, hogy a cigánytelepi lakosok és a „kóborcigányok” között rendészeti szempontból vajmi kevés különbséget látnak (Anon 1938: 2–3).

A rákövetkező évben Vas vármegye alispánja ismételt körrendeletet adott ki Veszprém vármegye alispánjának a hatására, melyben szintén a letelepedett cigányokra összpontosított. Ugyanis az utóbbi arról értesítette, hogy rövidesen sor kerül a csatkaí búcsúra, mely során az ország számos szegletéből érkeznek cigányok, akik „vadházasságok” kötésén túl rendészeti és közegészségügyi problémákat is felvetnek. Az imént említettek miatt Vas vármegye alispánja a következő utasítást fogalmazta meg: „Felhívom Címeteket, hogy ezen összeívetelt feltétlenül akadályozzák meg és ezen időtáiban semminemű cím alatt ne adjanak engedélyt a cigányoknak lakóhelyükről való eltávozásra. Ennek kapcsán felhívom Címetek figyelmét a 257.000/1928. B. M. sz. körrendelet 6. pontjának azon rendelkezésére, hogy a rendőrhatóságnak gondot kell fordítaniuk arra is, hogy a kóborcigányok vagy más kóborló csoportok a vásároknak még csak közelébe se juthassanak.” (Landauer 2016: 481)

A Gödöllői járás főszolgabírója a Magyar Közigazgatás hasábjain a „kóborcigányokkal” kapcsolatos rendelkezéseket elemezve arra jutott, hogy azok számos tekintetben kiegészítésre szorulnak. Mindenekelőtt leszögezte, hogy a „cigánykérdés” megoldását nem lehet csak a helyi hatóságokra terhelni, hanem az államnak kulcsszerepet kell benne vállalnia, mivel a

15.000/1916. B. M. számú rendelet végrehajtását a helyi hatóságok nem tudják biztosítani. A határozat előírja a „kóborcigányok” letelepítését, valamint azt is, hogy az adott település biztosítson részükre munkát melyből fedezhetik a szükségleteiket. Azonban a nagymérvű munkanélküliség miatt erre nincs mód, az illetékes községek és városok pedig nem tehetik meg, hogy eltartsák a letelepített cigányokat (Vitéz Endre 1934: 4).

Az így kialakult helyzetet fenntarthatatlannak ítélte meg, melyről velősen e sorokat vetette papírra: „Addig, amíg a cigánykérdés abból áll, hogy a vándorcigányokat az egyik járás vagy vármegye a másik járás vagy vármegye területére toloncoltatja és a fentebb idézett 1916. évi B. M. rendelet nemes intenciójú rendelkezései a már felsorolt okok folytán gyakorlatban kivihetetlennek bizonyulnak, a kérdés megoldása komolyan alig remélhető.” (Vitéz Endre 1934: 5). Mindezek fényében azzal a javaslattal állt elő, hogy a „kóborcigányoknak” koncentrációs táborokba zárna, ahol munkára kényszerítenék és sterilizálnák őket. Gyermeküket pedig elszakítaná a szüleiktől, akiket menhelyeken, vagy nem cigány földműves családoknál helyezne el. Úgy vélte ez lenne a kérdés leggazdaságosabb megoldása, mivel a táborok fenntartása sokkal kisebb átlományt igényelne, mint ha minden érintett település maga foglalkozna a „kóborcigányok” letelepítésével. A koncentrációs táborokban a közétkeztetés által az ellátásuk is költségkímélőbb lenne, valamint a közegészségügyi kiadások is csökkennének (Vitéz Endre 1934: 4).

Néhány tisztiorvos a Gödöllői járás főszolgabírójával hasonlóan szintén amellet érvelt, hogy a „cigánykérdésre” országos léptékű feladatként szükséges tekinteni. A cigánytelepekkel kapcsolatban egy régi keletű, azonban kevésbé tárgyalt jelenségre hívták fel a figyelmet. Kifejtették, hogy a cigánytelepi lakosság számának nagymértékű gyarapodása miatt egy részük arra kényszerül, hogy újabb települések peremén hozzanak létre cigánytelepeket (Heiczinger 1939: 900–903, Olay 1939: 335–339, Demtsa 1939: 897–900). Az egyik tisztiorvos példaként felhívta a figyelmet a Salgótarjáni járásban, az elmúlt tíz évben végmenet népesedési folyamatokra, valamint a cigányság főbb mutatóira. A 1937-ben a mintegy negyvenötezer főnyi járási lakosságból közel ezerkétszázötven főt minősítettek cigánynak, a népesség 2,75 százalékát. A járás huszonhét községéből tizennégy mellett húzódott cigánytelep, melyeken tíz és kétszáz között mozgott a cigány lakosok száma (Olay 1939: 335) (2. táblázat).

2. táblázat

Főbb népmozgalmi adatok a salgótarjáni járásban az 1928–1937. évek átlagában

	1000 lélekre eső				100 haláletet közül		
	Élve- születés	Halá-lo- zás	Természetes szaporodás	Tuberkuló- zis (tbc) halálozás	Egy éven aluli	1–7 éves	Hét éven felüli
Járási lakosság	26,3	13,4	12,9	1,12	32,2	9,8	58,0
Cigányok	44,6	18,6	26,0	1,70	35,6	25,8	38,6
Különbség a cigá- nyok javára	18,3	–	13,1	–	–	–	19,4
Különbség a cigá- nyok kárára	–	5,2	–	0,58	3,4	16,0	–

Forrás: Olay 1939: 335.

A tisztiorvos számításai szerint a cigányok élveszületési arányszáma közel hetven százalékkal kedvezőbb, míg majdnem negyven százalékkal kedvezőtlenebb a halálzási arányszáma, mint a járás lakosságáé. Meglátásai szerint részben ebből fakad, hogy új cigánytelepek alakulnak ki, melyről a következőképpen értekezett:

„A rohamosan gyarapodó cigánytelep lakói tehát bizonyos – a helyi körülményektől függő – idő múltán kénytelenek fölöslegeiket új, eddig még érintetlen községekbe elvándoroltatni. A cigányfölségnek ez a vándorlása újabb és újabb településeket hoz létre s így segíti elő a most még helyi jelentőségű cigányproblémának általánossá válását. A cigányok beszivárgása egy községbe úgyszólván teljesen észrevétlenül megy végbe s a cigánytelepek keletkezésének időpontját megállapítani igen nehéz. Alkalmi munkák: vályogvetés, kosárfonás, árnyékszéktisztítás válllásának ürügye alatt 6-8 tagú család telepszik meg a faluvégén, kopár, senki által nem használt területen, ideiglenes jellegű, földbevált vagy vert falú viskókban. Néhány év alatt annyira kiegészül a létszámuk, hogy az elfoglalt területet tulajdonuknak tekintve, azon maradandó jellegű viskóikat építik fel s megkezdődik az új cigánytelep élete. A cigányságnak ez a térhódítása az utóbbi évek folyamán is egyre tart. Mint említettem, a járás 14 községében van régi településük, de az utolsó 10 éven belül három új községbe is beszivárogtak. [...] Ha a cigány túlszaporodásnak a salgótarjáni járás területén meghatározott mértéket szélesebb körű kutatások is igazolják, a cigánykérdés olyan általános érdekű problémává nőhet, amivel minél előbb szembe kell néznünk. Az intenzívebb orvosi ellátással máris felfokozott vitalitású cigányság mértéktelen elszaporodása igen súlyos nemzetgazdasági és közegészségügyi nehézségeket fog okozni.” (Olay 1939: 338–339)

Egy másik felmérés, ami Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye cigányságát írta össze szintén hasonló képet vázolt fel a cigányság területi eloszlásáról. Az említett vármegyében több mint tízezer cigányt írtak össze, a községek 60 százalékában és egy kivétellel valamennyi városban éltek cigányok nyomortelepeken. A cigánytelepek mérete a néhány főstől a nyolcszázas lélekszámot kitevőig terjedt (Demtsa 1939: 897).

ÁTFOGÓ SZABÁLYOZÁS HELYETT KÖZEGÉSZSÉGÜGYI RENDELET

Az évről évre visszatérő tifusz miatt a Belügyminisztérium nem térhetett ki az elől, hogy a „kóborcigányok” és a cigánytelepek közegészségügyi helyzetétét részletekbe menően szabályozza, azonban a „cigánykérdés” átfogó rendezésével kapcsolatban továbbra is adós maradt. Holott a *Csendőrségi Lapok* hasábjain ez idő tájt is több írás, illetve egy háromrészes cikksorozat látott napvilágot a rendvédelmi szerv kötelékében szolgálók tollából, melyek a kérdés megoldatlansága és kilátástalansága mellett érveltek, helyenként nyomozati esetleírásokkal alátámasztva állításait (Anon 1939a, 1939b, 1939c, Kürti 1938: 716–720). Az újonnan kiadott közegészségügyi határozat hatálya nem csak a cigány lakosokra terjedt ki, hanem a „csavargókra” és a szegényházak, tömeglakások lakóira. A minisztérium 1939 első napjaiban adta ki a 247.700/1938. számú rendeletét „a tetvesség elleni védekezésről”, mely mindenekelőtt előírta, hogy kötelező tetvetleníteni a kiütéses tifuszban szenvedőket, vagy akiknél feltételezhető, hogy elkapták, illetve azokat, akik tetvesek, vagy akiknél a tetvesség valószínűsíthető.¹⁹ Egy-

¹⁹ A m. kir. belügyminiszter 1939. évi 247.700/1938. számú rendelete, a tetvesség elleni védekezésről. In: Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1940. 79–84.

úttal az említettek otthonának, szállítóeszközének, felső- és alsóruházatának a tetvetlenítését is elírta. Az imént említett személyek vizsgálata a tisztí orvosra hárult, aki köteles volt tetveség, vagy annak gyanúja esetén jelentést tenni a közegészségügyi hatóságnak, ahol elrendelték a tetvetlenítést. Azon egyéneknél, akik a tetvetlenítésben nem működtek közre azokról jelentést kellett készíteni és a rendvédelmi szervek segítségével rájuk kényszeríteni. Az emberek tetvetlenítése a rendeletben foglaltak szerint, lépésről-lépésre a következőképpen zajlott:

„Az egyén tetvetlenítése során a vetkőzésnél, fürdésnél vagy mosdásnál és az öltözködésnél ügyelni kell a szeméremérés lehető megóvására. Csoportos tetvetlenítésnél a különböző nemű csoportok külön tetvetlenítendőek. Az egyén tetvetlenítése céljából a haját, szakállt, bajuszt és minden testszőrzetet rövidre kell lenyírni, illetőleg, leborotválni. Ha a tetveség csak kiskökű, a szakáll, bajuszt, és a férfiak hajának kivételével a testszőrzet, valamint a nők hajának lenyírására, illetőleg leborotválása mellőzhető. A megnyírt egyéneket alapos szappanozás után meg kell fürösztetni, vagy testüket szappannal, vagy egy rész szappanból, négy rész vízből és két rész petróleumból készített folyadékkal be kell kenni és meleg vízzel tetőtől-talpig alaposan le kell mosni. A szőrzettől meg nem fosztott testrészeket és a nők haját petróleummal, vagy perubalzsammal, vagy pedig petróleum, olaj és ecet egyenlőmennyiségű keverékével jól be kell dörzsölni, és ugyanilyen folyadékkal átítatott ruhával hat órán át bekötve kell tartani. Ezután a szőrös részeket meleg szappanos vízzel kell lemosni, a haját pedig meleg ecetbe merített sűrű fésűvel kell kifésülni. Az ilyen módon tetvetlenített egyéneknél – különösen nagyfokú tetveség esetén – ajánlatos a testnek azokat a részeit, ahol a tetű leggyakrabban letelepszik (fejbőr, tarkó, hónalj, felkar, comb és szemérem tájék) 10 %-os kénkenőccsel bekenni. A tetvetlenített egyének az előző bekezdésekben előírt eljárás után csak tetvetlenített ruhába öltözhetnek.”²⁰

Az imént idézettekhez hasonló részletességgel lett előírva az alsó- és felsőruházatok, az ágyneműk, a hajlékok és a szekerek tetvetlenítésének a menete. A minisztériumi rendelet szigorú ajánlásokat fogalmazott meg a fertőtlenítést végzők öltözékével kapcsolatban is, valamint előírta, hogy bajuszkat, illetve szakállukat minden esetben le kell nyírni, illetve a tetvetlenítések végén, indokolt esetben őket is le szükséges fertőtleníteni.²¹ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye vezetése nem elégedett meg a közegészségügyi rendelet kiadásával, a „cigánykérdés” országos rendezését látta szükségesnek, ami miatt feliratot sürgönyözött a belügyminiszternek. Az alispán levelében leszögezte, hogy addig, amíg a Belügyminisztérium nem rendel el újabb országos léptékű intézkedéseket, addig saját hatáskörében kénytelen szabályozni a kérdést. Első lépésként a vármegyében élő „kóborcigányok” összeírását, valamint a vándorlás ellehetetlenítését tervezte. Az utóbbit úgy kívánta elérni, hogy a „kóborcigányok” lótartási igazolványait bevonják, illetve fényképes igazolólapot állítanak ki részükre. A lakhelyüket csak abban az esetben hagyhatják el, ha az orvosi vizsgálat során egészségesnek találták őket és azt a helyi hatóság engedélyezte számukra. A hivataloknak az utazás indítékát és céltelepülését fel kell vezetnie a fényképes igazolólapokon. Amennyiben úton lévő „kóborcigányok” nem rendelkeztek az előírt fényképes igazolólapokkal, vagy engedéllyel abban az esetben büntetést kell kiírni rájuk, valamint a rendészeti szerveknek lakhelyükre kell kísérniük őket. Továbbá a koldulás megtiltották, valamint azt is, hogy a nem cigányok alamizsnát adjanak nekik. Szintén eltil-

²⁰ Uo. 80–81.

²¹ Uo. 81–83.

tották a cigányokat az állati tetemek fogyasztásától, a döngutak, döngemetők szigorú ellenőrzését is kilátásba helyezve. Ugyanakkor a nem cigány lakosságnak előírták, hogy betegség által elhullott állatokat nem árulhatnak cigányoknak. A „kóborcigányok” munkát csak érvényes fényképes igazolólapalal vállalhattak, valamint a kéthetente orvosi vizsgálat alá szükséges őket vetni (Demtsa 1939: 899–890.). Végezetül megállapították, hogy az imént felsorolt intézkedésektől nem várható az ügy hathatós rendezése. Meglátásuk szerint a végérvényes megoldást a Gödöllői járás főszolgabírójának azon javaslata jelenthetné, mely koncentrációs táborokba zárná a vándorló cigányokat: „A leírt tervzet csak tökéletlen megoldást hozhat. Sokkal radikálisabb és végleges megoldást jelentene talán egy másik elgondolás. 1934-ben vitéz dr. Endre László alispán igen érdekes cikket írt. [...] Azt hiszem helyeseljük Endre László elgondolását. Ehhez még hozzátehetem azt is, hogy a mai világban, a közegészségügy aranykorában, a munkatábor és koncentrációs tábor alkalmasabb környezet ennek megvalósítására, mint a múltban volt.” (Demtsa 1939: 890)

ÖSSZEZGÉS

A két világháború közötti Magyarországon a cigánytelepeket érintő rendeletek nagyrészt a tifusz visszaszorítását és megelőzését hívták szolgálni. A már-már rendszeressé váló kiadásukra döntően akkor került sor, amikor a tifusz újra és újra felütötte a fejét a nyomortelepeken. A határozatokat nem minden helységben hajtották végre következetesen, vagy teljesen mellőzték azokat. A „kóborcigányok” letelepítése és helyhez kötése az egész korszakot átívelően napirenden maradt, a szabályozására megfogalmazott határozatokat szintén eltérő mértékben hajtották végre az illetékes szervek, hol szigorúbban, hol megengedőbben kívántak érvényt szerezni a bennük foglaltaknak. Mindkét esetben megjelent a minisztériumok és a helyi hatóságok érdeklentéje és a felelősség egymásra hárítása. A közegészségügyi rendeletek az intézkedésekkel kapcsolatos kiadásokat rendre a településekre terheltek, amit azok nem vagy csak alig-alig tudtak előteremteni. A „kóborcigányok” letelepítésével kapcsolatos költségeket a minisztérium szintén a falvakra hárította, melyre nem tudtak vagy kívántak számottevő összegeket fordítani. A települések abban váltak érdekeltté, hogy megakadályozzák a cigányok letelepítését. Ezzel párhuzamosan az úgynevezett „cigánykérdés” megoldását és az ahhoz szükséges anyagi terhek biztosítását helyi szinten a központi szervektől várták. Ez az érdeklentét sok esetben felszínre bukott, melynek tisztviselők, orvosok, csendőrök adtak hangot a minisztériumi rendeleteket bírálóitól sem ódzkodva az államigazgatási lapokban. A „kóborcigányok” letelepítése lényegében cigánytelepek létrehozását jelentette, melyre a közegészségügyi szabályozáson kívül további előírás nem vonatkozott. Az újonnan létrejövő és a már meglévő cigánytelepek jövőbeli sorsával a központi hatalom semmilyen elképzeléssel, iránymutatással nem rendelkezett. Így a települések a maguk belátásai szerint jártak el, önkényesen áttelepítették azokat, ha nem megfelelőnek ítélték elhelyezkedésüket. Helyenként megfogalmazódtak olyan elgondolások, törekvések melyek a cigánytelepek felszámolása mellett érveltek, az indokok széles skálán mozogtak a cigányság kényszerasszimilációjától a közegészségügyin át a rendészetiig terjedtek. A vizsgált korszakban a „cigánykérdés” tartalmilag megváltozott, míg az 1920-as években döntően a „kóborcigányok” megregulázását jelentette,

az 1930-as évekre inkább a számukban és méretükben egyre gyarapodó cigánytelepek által támasztott régi és új keletű kihívásokat értették alatta.

IRODALOM

- Bódi, Zs. (1994): Fémműves cigányok Magyarországon. In: Bódi Zs. (szerk.): Cigány néprajzi tanulmányok 2. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 107–115.
- Cserti Csapó, T. (2015): A magyarországi cigány közösségek demográfiai megközelítése. In: Cserti Csapó T. (szerk.): Alapirodalmak a hazai cigány/roma népességre vonatkozó társadalomtörténet oktatásához. Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 36. Pécs: PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, 401–462.
- Csóti, Cs. (2009): A Kaposvár Hold utcai cigánybíró nyilvántartásának tanúságai (Forrásismertetés). In: Márfi A. (szerk.): Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene II. Pécs: Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, 97–104.
- Gyergyói, S. (1990): Kirekesztéstől a beilleszkedésig. I. kötet. Debrecen: Mozaik Kiadó.
- Hajnáczky, T. (2019a): Adalékok a „kóbor cigány” kérdés rendezéséhez. A m. kir. belügyminiszternek 15.001/1916. eln. számú rendelete, a kóbor cigányok tartózkodási helyeinek kijelöléséről. *Jogtörténeti Szemle*, 21(1): 46–52.
- Hajnáczky, T. (szerk.) (2019b): Magyar Cigányzenészek Egyesülete. Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hajnáczky, T. (szerk.) (2020): Magyar Czigányzenészek Egyesülete. Cigányzenészek mozgalma a boldog békeidők Magyarországon. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hajnáczky, T. (2021): Bura Károly cigányprímás. Aktivista, revizionista, vizionarista. Budapest: Noran Libro.
- Harmat, J. (2015): Roma holokauszt a Grábler-tónál. Székesfehérvári és várpalotai cigányok tömeges kivégzése Várpalotán 1945-ben. Várpalota – Veszprém: Várpalota Város Önkormányzata – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára.
- Havas, G. (2004): Cigányok a szociológiai kutatások tükrében. In: Glatz F. (szerk.): A cigányok Magyarországon. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 21–44.
- Hermann, A. (1895): A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. *Magyar Statisztikai Közlemények*, Új Folyam, IX. kötet, 1895.
- Karsai, L. (1992): A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány Holocausthoz. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest.
- Kereskényiné Cseh, E. (szerk.) (2008): Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból (1768–1987). Gyula: Békés Megyei Levéltár.
- Landauer, A. (szerk.) (2016): A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567-1953). Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
- Máté, M. (2013): Házalókereskedő cigányok: colárik a Dél Dunántúlon. In: Szuha P. (szerk.): Cigány néprajzi tanulmányok 16. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 157–177.

- Mezey, B. (szerk.) (1986): A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Miklós, T. (2019): Elképzelések és tervek az esztergomi cigányság letelepítésére a Horthy-korszakban. In: Balogh-Ebner M. – György S. – Hajnáczy T. (szerk.): Történelmi töredékek. Válogatás a Napi Történelmi Forrás szerzőinek írásaiból III. Budapest: Gondolat Kiadó, 336–360.
- Mónus, I. (1998): A hajdúböszörményi cigányság története. In: Radics K. (szerk.): Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXV. Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 23–49.
- Nagy, P. (szerk.) (2011): Források a magyarországi cigányság történetéből (1758–1999). Gödöllő: Emberi Erőforrások Fejlesztése Alapítvány, 239–247.
- Pomogyi, L. (1995): Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Budapest: Osiris – Századvég.
- Purcsi, B. Gy. (2004): A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Schermann, V. (2000): Egy Vas megyei település cigányságának sorsa 1900-tól 1945-ig. In: Bódi Zs. (szerk.): Cigány néprajzi tanulmányok 8. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 30–37.

Rendeletek (kronologikus rendben)

- A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszternek 10.715/1923. N. M. M. szánú körrendelete a kiütéses typhus ellen való védekezés tárgyában. *Népegészségügy*, 1923/4(6): 109–110.
- A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 53.088/1923. N. M. M. számú körrendelete a kóbor cigányoknak kiütéses typhus és ruhatetvesség szempontjából való megvizsgálása tárgyában. *Népegészségügy*, 1923/4(13–14): 396–397.
- A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 114.464/1923. N. M. M. számú körrendelete a kiütéses typhus ellen való védekezés tárgyában. *Népegészségügy*, 1923/4(23): 656–657.
- A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 1924. évi 47.083. számú rendelete, a kiütéses typhus elleni védekezésről. In: Magyarországi Rendeletek Tára 1924. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1925. 935–937.
- A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszternek 144.585/1924. N. M. M. számú rendelete. A kiütéses typhus elleni védekezés. *Belügyi Közlöny*, 1924/30(3): 45–46.
- A m. kir. kereskedelemügyi miniszter 1925. évi 71.103. számú rendelete, a vándoriparok gyakorlásáról. Magyarországi Rendeletek Tára 1925. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1926. 533–536.
- 2366/Res. VI-b 1927. számú belügyministeri körrendelet. Kóborcigányok ellenőrzése és nyilvántartásba vétele. *Csendőrségi Közlöny*, 1927/12(20): 218–222.
- A m. kir. belügyminiszter 1928. évi 257.000. B. M. számú körrendelete, a kóborcigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról és újabb adatgyűjtés elrendeléséről. In: Magyarországi Rendeletek Tára 1928. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1929. 1025–1027.

- A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 39.136/1929. N. M. M. számú körrendelete a kiütéses typhus ellen való védekezés tárgyában. *Népegészségügy*, 1929/10(13): 728–729.
- A m. kir. kereskedelemügyi miniszter 1931. évi 141.113. számú rendelete a letelepült cigányok vándoripari és házalási tevékenységének korlátozásáról. In: Magyarországi Rendeleték Tára 1931. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest. 515–516.
- A m. kir. belügyminiszter 1931. évi 192.304. számú körrendelete, a cigányok vándoripari és házalási engedélyéről. In: Magyarországi Rendeleték Tára 1931. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest., 1932. 1222.
- A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 37.890/1932. N. M. M. számú körrendelete a hajléktalan szegényeknek tetveség szempontjából való fokozottabb ellenőrzése tárgyában. *Népegészségügy*, 1932/13(7): 217–218.
- A magyar királyi belügyminiszter 250.400/1934. B. M. számú körrendelete a kiütéses tifusz tárgyában. *Népegészségügy*, 1934/15(4): 125.
- A m. kir. belügyminiszter 1939. évi 247.700/1938. számú rendelete, a tetveség elleni védekezésről. In: Magyarországi Rendeleték Tára 1939. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1940. 79–84.

Forrás

- Anon (1921a): Kérdések és válaszok. *Magyar Közigazgatás*, 39(10): 4–5
- Anon (1921b): Kérdések és válaszok. *Magyar Közigazgatás*, 39(28): 4–5.
- Anon (1924): Kérdések és válaszok. *Magyar Közigazgatás*, 42(4): 3–5.
- Anon (1928): A kóborcigányok megrendszabályozása és újabb adatgyűjtés. *Magyar Közigazgatás*, 46(34–35): 3–4.
- Anon (1932): Csendőr lekszikon. *Csendőrségi Lapok*, 22(5): 147–150.
- Anon (1935): A kiütéses typhus Magyarországon 1934-ben. *Népegészségügy*, 16(3): 128–129.
- Anon (1936a): A kóborcigányok hatékonyabb megrendszabályozása. *Magyar Közigazgatás*, 54(8): 5.
- Anon (1936b): A vándoripart és házalást folytató cigányok fokozottabb ellenőrzése. *Magyar Közigazgatás*, 54(8): 5.
- Anon (1938): A kóborcigányok hatékonyabb megrendszabályozása. *Magyar Közigazgatás*, 56(5): 2–3.
- Anon (1939a): A cigányokról. *Csendőrségi Lapok*, 29(14): 481–484.
- Anon (1939b): A cigányokról II. *Csendőrségi Lapok*, 29(15): 514–518.
- Anon (1939c): A cigányokról III. *Csendőrségi Lapok*, 29(16): 557–561.
- Bakonyi, I. (1935): A cigánykérdés. *Csendőrségi Lapok*, 25(22): 688–690.
- Balogh, B. (1937a): A cigánykérdésről. *Csendőrségi Lapok*, 27(6): 181–183.
- Balogh, B. (1937b): A cigánykérdésről. *Csendőrségi Lapok*, 27(7): 213–215.

- Demtsa, P. (1939): A vándorcigányügy közigazgatási rendezése. *Népegészségügy*, 20(18): 897–900.
- Dorich, J. – Kis Fügedi, J. – Kisa, K. – Barna, F. (1926): Cigányok. *Csendőrségi Lapok*, 16(13): 430–432.
- Gärtner, I. (1932): *Serologiai vizsgálatok vándorcigányokon*. *Népegészségügy*, 13(8): 269–279.
- Gergely, E. (1925): A cigányok. *Csendőrségi Lapok*, 15(5): 66–71.
<https://doi.org/10.1111/j.1478-1913.1925.tb00552.x>
- Gergely, E. (1927): Cigányok praktikái. *Csendőrségi Lapok*, 17(6): 125–128.
- Heiczinger, J. (1939): Adatok a falu cigánykérdéséhez. *Népegészségügy*, 20(18): 900–903.
<https://doi.org/10.1007/BF01774727>
- Kemény, G. – Nagy, J. – Lukcsics, I. – Révész J. (1937): A cigánykérdés megvitatása. *Magyar Közigazgatás*, 55(2): 5–11.
- Kubay, O. (1925): A cigányról. *Csendőrségi Lapok*, 15(3): 42.
- Kürti, G. (1932): Cigányok személyazonosságának megállapítása. *Csendőrségi Lapok*, 22(23): 741–744.
- Kürti, G. (1938): Cigányok. *Csendőrségi Lapok*. 28(21): 716–720.
<https://doi.org/10.1007/BF01909324>
- Lucidus [szerzői álnév] (1931): A cigányok vándoriparának gyakorlása. *Magyar Közigazgatás*, 49(40): 4.
- Mátéffy, I. (1933): Cigányrazzia. *Csendőrségi Lapok*, 23(11): 345–346.
- Olay, A. (1939): Cigányprobléma a salgótarjáni járásban. *Népegészségügy*, 20(7): 335–339.
- Paksi-Kiss, T. (1931): Néhány szó a cigánykérdésről. *Csendőrségi Lapok*, 21(27): 749–751.
- Spiry, E. (1934): A kiütéses typhus. *Népegészségügy*, 15(8): 312–316.
- Strigonius [szerzői álnév] (1924): A helyi és személyi ismeretről. *Csendőrségi Lapok*, 14(13): 1–3.
- Szobonky, J. (1931): Kóborcigányok. *Csendőrségi Lapok*, 21(19): 526–527.
- Vitéz Endre, L. (1934): A kóborcigány-kérdés rendezése. *Magyar Közigazgatás*, 52(16): 3.